

JAN DE VRIES

Verboden te zeggen

Hoe vaak gebeurt het niet? Leerlingen leren van een begrip de definitie uit het hoofd. Vervolgens wordt gevraagd, door middel van opdrachten in het werkboek of door een onderwijsleergesprek, voorbeelden van dit begrip geven. Deze haast mechanische aanpak leidt zelden tot het begrijpen van een begrip. De stofomschrijving van 'Met de loep op Lancashire' staat bol van de begrippen, al zijn de meeste niet vet gedrukt. Leerlingen moeten al die begrippen begrijpen en toepassen. In dit artikel wordt een werkvorm beschreven die docenten in staat stelt leerlingen op een actieve manier te laten nadenken over begrippen: 'Verboden te zeggen'.

In september en oktober 2003 is aan vier verschillende groepen geschiedenisdocenten (totaal 120 leraren) gevraagd welke knelpunten zij ervaren bij begripsverwerving door leerlingen.¹ Deze inventarisatie heeft een heel lijstje opgeleverd:

- begrippen verschillen qua type (en dus qua inhoud) sterk van elkaar;
- begrippen herbergen veel verschillende inhoud (er valt zoveel onder);
- de inhoud van de begrippen zijn complex en gelaagd;
- begrippen zijn te abstract voor leerlingen;
- begrippen staan ver af van de leefwereld van leerlingen;
- de algemene taalvaardigheid

(woordenschat, zinsconstructie) van leerlingen schiet tekort;

- de omschrijving van het begrip (in geschiedenismethodes) is veelal onduidelijk;
- de omschrijving van het begrip is veelal onvolledig;
- de omschrijving van een begrip doet geen recht aan de nuances van het begrip;
- leerlingen kennen de definitie wel (reproductie) maar begrijpen de inhoud, cq de strekking van de definitie niet (begrijpen);
- het kennen en begrijpen van een begrip beklijft niet;
- hetzelfde begrip heeft bij andere schoolvakken een andere betekenis;
- er worden verschillende interpretaties (in methodes, door leraren, door de tijd heen) van hetzelfde begrip gegeven;
- leerlingen kunnen de veranderende betekenis van een begrip in verschillende historische periodes moeilijk aangeven;

- leerlingen kunnen begrippen niet in hun historische context plaatsen.

Deze knelpuntenlijst bevestigt wat al eerder is geschreven over het leren van historische begrippen.² De leraren hebben verder aangegeven dat in de lespraktijk drie zaken de meeste problemen opleveren: de stap van kennen naar begrijpen van een begrip; het plaatsen door de leerlingen van het begrip in de historische context (tijd, proces, ontwikkeling); en te weinig (les)tijd om alle begrippen goed te behandelen/te leren.

Met de in dit artikel beschreven werkvorm *Verboden te zeggen* hebben leraren een mogelijkheid om de eerste twee problemen het hoofd te bieden. Aan het laatste probleem is weinig te doen, behalve als het vak meer lesuren krijgt of als leraren, schoolboeken, stofomschrijvingscommissies erin slagen om het aantal begrippen drastisch te beperken.

Jan de Vries is lerarenopleider en vakdidacticus geschiedenis en staatsinrichting aan het Instituut voor Leraar en School (ILS) van de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Het aantal vergedrukte begrippen uit de stofomschrijving ziet er op het eerste oog redelijk uit:

Paragraaf	Vetgedrukt begrip
1.2	huisnijverheid
1.3.	putting-out-system
2.1	stoommachine
3.1	fabrieken
3.2	sloppenwijken
3.3	middenklasse burgerlijk ideaal
4.3	koopman-fabrikanten katoenbeurs
5.1	arbeidsdeling
5.2	uitsluiting
5.3	middenklasse arbeidersklasse
6.1	theorie van Malthus
6.2	Luddieten Chartisten-beweging Anti-Corn-League

Een bestudering van de stofomschrijving zelf, levert een ander beeld op. De stofomschrijving telt zes hoofdstukken, die voorafgegaan worden door een historisch kader. De eerste vier paragrafen van hoofdstuk 1 bevatten de volgende begrippen:

1.1
agrarisch gebied
markt
veeteelt
natuurlijke omstandigheden
vererving
enclosure-wetten
communicatie
handel
nijverheid
textielhandel
slaven
koloniale producten
1.2
textielnijverheid
handmatige productie
textielproductie
hiërarchisch patroon
arbeidsverdeling
collectief belang
huisnijverheid
stukloon
ambachtslieden
meester-leerlingsstelsel
1.3.
textielhandel
putting-out-system
kooplieden
tussenhandelaren
informeel kredietsysteem
internationaal handelsnetwerk

1.4
katoennijverheid
textieltraditie
vaardigheid
'vochtige klimaat in Lancashire'
katoenproductie
geboortecijfer
investerings
West-Indië
Levant
koloniemacht
gildenregels
overheidsregels
'gunstig klimaat voor uitvindingen'
stoommachine
mechanisering

Afgezien van het feit dat 'stoommachine' al in 1.4 voorkomt, maar pas in 2.1 vergedrukt is, afgezien van de discussie die je over individuele begripsbenamingen kunt voeren (moet het koopman-fabrikant of koopman-ondernemer zijn?) en afgezien van de keuze om het ene begrip wel te drukken (fabrieken, uitsluiting) en het andere niet (textielnijverheid, arbeidsverdeling) vallen de vele verborgen begrippen op.

Eigenlijk zou een groot aantal van deze verborgen begrippen ook een goede uitleg van de docent of een aandachtige verwerking door de leerling vragen.

In de beschikbare lestijd is dat echter een onmogelijke zaak.

Verboden te zeggen

Verboden te zeggen is een leerling-activiteit die onder andere benamingen al jaren gebruikt wordt in het onderwijs. Leerlingen kennen het principe misschien als een onderdeel van het gezelschapsspel *Party & Co.* Als didactische werkvorm is het in Engeland systematisch onderzocht en ontwikkeld onder de naam *Taboo*.³ Op dit moment wordt hij in Nederland door de werkgroep Actief Historisch Denken voor het geschiedenisonderwijs uitgewerkt.⁴

Verboden te zeggen heeft verschillende praktische voordelen. De activiteit kan in diverse vormen met verschillende doelen worden uitgevoerd. De activiteit hoeft niet veel tijd in beslag te nemen en de principes zijn voor alle docenten snel in de eigen les toe te passen. In dit artikel beperken we ons tot de beschrijving van twee

Voor meer informatie over dit artikel, de docentenwerkgroep *Actief Historisch Denken* en andere motiverende leerlingactiviteiten:
j.devries@ils.kun.nl

klassikale vormen. In de eerste versie ligt de nadruk op het omschrijven in eigen woorden door de leerlingen. In de tweede variatie ligt het accent op het plaatsen van het begrip in de historische context en wordt gebruik gemaakt van een 'samenwerkend leren-vorm': denken-delen-uitwisselen.

Het principe is eenvoudig. De leerlingen krijgen een begrip te zien. Ze moeten vervolgens dat begrip omschrijven, waarbij ze een aantal specifieke woorden, de verboden woorden, niet mogen gebruiken. De docent kan die verboden woorden bepalen (eerste vorm) of de leerlingen stellen ze vast (tweede vorm). Dat ziet er dan bijvoorbeeld zo uit:

Huisnijverheid

Verboden te zeggen:

1. woning
2. boerderij
3. textiel
4. weven
5. spinnen
6. 18^e eeuw
7. kleding
8. maken

Voorbereiding

Op de achterkant van het bord (of op een transparant van de overhead-projector) worden het begrip en de verboden woorden geschreven. Een stoel wordt met de rug naar het bord geplaatst.

Instructie door de docent

We gaan een nieuwe werkvorm uitproberen, waarmee we willen nagaan wat je nog weet van een onderwerp. Ik heb op het bord (wat nu dichtgeklapt is) een woord (begrip) geschreven dat één van jullie moet oplossen.⁴

De leerling die het woord moet oplossen (de Oplosser), gaat met de rug naar het bord zitten, zodat hij/zij het begrip niet kan zien.

Een andere leerling (de Aangever) mag de leerling bij dat oplossen helpen, maar mag daarbij een aantal woorden niet gebruiken: de 'Verboden te zeggen'-woorden. De docent wijst de twee leerlingen aan die 'Verboden te zeggen' gaan uitvoeren. De Oplosser wordt op de stoel met de rug naar het bord geplaatst. De docent zegt: 'Straks wordt het bord opengedraaid, maar voordat je (de Aangever) begint met het omschrijven van het begrip, moet je eerst alle woorden lezen, die je niet mag gebruiken. Als je te snel begint, dan gebruik je misschien per ongeluk één van de verboden woorden en dan ben je af. De zijanten worden open gedraaid. De werkvorm begint.

Ervaringen

Leerlingen vinden de werkvorm heel erg leuk. Het competitie-/spelelement spreekt hen erg aan. De kracht van de werkvorm is echter ook de achilleshiel van de activiteit. Het spelelement kan zodanig overheersen dat van een vakinhoudelijk resultaat nauwelijks sprake is. Leerlingen zien de werkvorm dan vooral als een taalspelletje, waarbij druk gebruik wordt gemaakt van de technieken uit het tv-programma *Hints*. Het toepassen van historische kennis of vaardigheden komt nauwelijks bij hen op. De ongerichte associatiestrategie en het taal-spel-element overschaduwden dan het actief historisch denken teveel.⁵ Verder blijkt dat leerlingen vanuit hun leefwereld met suggesties komen, waarvan wij leraren geen enkel vermoeden hebben.

De 'verboden woorden' blijken een aandachttrichtende functie te hebben. De 'aangevers' proberen vooral via deze woorden de 'oplosser' naar het goede begrip te sturen. In deze vorm is *Verboden te zeggen* snel uit te voeren en vooral geschikt als diagnostische afsluiting van een les. Een prachtige oplossing als in een les ineens vijf minuten overblijven.

In de hierna volgende andere versie van *Verboden te zeggen* wordt enerzijds geprobeerd de leerlingen het begrip in de historische context te

laten plaatsen en anderzijds moeten de leerlingen zelf de verboden woorden benoemen. Maar ook al bij de eerste versie is de evaluatie met leerlingen van belang om ze bewust te laten worden van hun leerresultaat (product) en de denkstrategieën die daartoe hebben geleid (proces).

Historische context

De vakinhoudelijke inbreng in *Verboden te zeggen* wordt versterkt door vooraf enkele categorieën te nemen, die richting geven aan de door de leerlingen in te brengen verboden woorden.

Als basis voor deze categorieën kunnen worden genomen:

- Het kenmerkende van het begrip zelf.
- De beschrijving en de context van de gebeurtenis in het schoolboek/katern en de lessenserie.
- De wettelijke regelingen die van toepassing zijn; hier de cse-stofomschrijving.
- Periodisering: de traditionele indeling in vijf periodes (prehistorie, oudheid, Middeleeuwen, vroegmoderne tijd, moderne tijd) en alle varianten daarop (nieuwe tijd, nieuwste tijd, enzovoorts); indeling naar samenlevingstype (jagers-verzamelaars-, landbouw-, landbouwstedelijke-, industriële-, informatie-samenleving).

Voor het begrip 'arbeidersklasse' kan bijvoorbeeld gekozen worden voor: tijd, economie, oorzaak en gevolg. Als leerlingen vervolgens de verboden woorden bepalen, kan het resultaat zijn:

1. (tijd)	19 ^e eeuw
2. (gebied)	Engeland
3. (oorzaak)	industriële revolutie
4. (gevolg)	armoede
5.	proletariaat
6.	fabriek
7.	Marx
8.	werknemers

Bij andere thema's, begrippen, leerjaren en schoolniveau zou aan andere categorieën kunnen worden gedacht. De lijst is gebaseerd op de criteria hierboven:

- periode
- tijd(vak)
- eeuw
- jaren

- (kern)persoon
- man
- vrouw
- koning
- plaats
- gebied
- land
- regio
- oorzaak (direct – indirect)
- aanleiding
- gevolg (direct – indirect, bedoeld – onbedoeld, kort – lang)
- ontwikkeling
- verandering
- continuïteit, discontinuïteit
- standplaatsgebondenheid
- interpretatie
- feit
- mening
- tekstbron (geschreven bron, primair – secundair)
- afbeelding (ongeschreven bron, primair – secundair)
- nu
- ergens anders
- politiek
- sociaal-economisch
- cultureel-mentaal
- kenmerk
- voorbeeld
- aspect
- samenhang
- context

Enzovoorts, afhankelijk van onderwerpen en/of leerdoel.

De docent kan door het bepalen van enkele categorieën invloed uitoefenen op het karakter en de omschrijving van het gevraagde begrip.

Verboden te zeggen geeft met andere woorden de mogelijkheid om de eigen visie op de waarde van de begrippen (bijvoorbeeld op het generieke of het unieke karakter) te realiseren.

De vakinhoudelijke inbreng wordt ook benadrukt door de opzet van het duo-gedeelte bij te stellen. Om het duo te stimuleren met de vakinhoud te werken, moet de Aangever de ca-

tegorieën één voor één in de voorgescreven volgorde (van boven naar beneden) afdaan. De Aangever wordt zo gedwongen om iets anders voor de categoriewoorden (bij voorbeeld tijd, economie, oorzaak en gevolg) te noemen. Daarbij wordt uitdrukkelijk vermeld dat de 'categoriewoorden' ook behoren tot de 'verboden woorden'. De Aangever mag bijvoorbeeld niet zeggen dat hij/zij met *tijd* bezig is. Het blijkt dat de Aangever zich dan bedient van woorden als: periode, tijdvak, jaren, wanneer het is, enzovoorts.

Het gebruik van taaltrucs, die de focus op de historische vakinhoud kunnen vertroebelen, is ingedamd door aan de instructie het volgende toe te voegen:

Naast verkleinwoorden en verbasteringen mag je ook de volgende woorden niet gebruiken: hetzelfde als, niet, bijna. Dus let daar goed op.

Denken-delen-uitwisselen

Leerlingen kunnen natuurlijk via een brainstorm (als de Oplosser en de Aangever op de gang staan) de verboden woorden bepalen. Dat kan heel snel gaan, maar het nadeel daarvan is dat de haantjes de voorsten in de klas de dienst gaan uitmaken. In een samenwerkend leren-vorm als denken-delen-uitwisselen worden alle leerlingen nadrukkelijk gevraagd een inbreng te geven en die ook te beoordelen. Leerlingen worden verplicht eerst individueel een schriftelijke inventarisatie te maken. Deze wordt besproken met de buurman/buurvrouw wat een gezamenlijk resultaat oplevert. Na deze afweging en argumentatie in tweetallen vindt in de klassikale bespreking nogmaals een beoordeling van de gekozen woorden plaats.

Om dit te bereiken wordt de klassikale instructie aangevuld met:

Hoe bedenken je goede verboden woorden?

Schrijf op een kladblaadje eerst voor jezelf alle woorden op die je kunt bedenken.

Overleg stil met je buurman/buurvrouw en bedenk samen welke acht daarvan het belangrijkste zijn.

Onderstreep of omcirkel die uitgekozen woorden.

Hiervoor (het zelf bedenken, schrijven, overleggen en kiezen) heb je in totaal vijf minuten. Daarna gaan we in de klas inventariseren wat uit de tweetallen is gekomen, en met de hele klas maken we vervolgens een keuze.

Lespraktijk

In de les blijkt dat in deze laatste versie veel meer leerlingen actief meedoen en dat inhoudelijke argumenten worden uitgewisseld. Voor de Aangever en de Oplosser blijken de vooraf opgestelde categorieën zeer richtinggevend. Het dwingt ze naar de vakinhoud te gaan. Belangrijk daarbij is dat de Aangever verplicht is om met de categorieën te beginnen en die één voor één af te gaan. Wel blijft het van belang dat de Aangever eerst alle verboden woorden doorleest, voordat hij met zijn omschrijvingen komt.

De leerlingen ervaren de vooraf opgestelde categorieën niet als vervelend. Het maakt de opdracht moeilijker, uitdagender en hun eigen inbreng blijft gegarandeerd door de andere open categorieën.

Een nadeel van de tweede versie is dat de twee leerlingen wat lang op de gang moeten wachten. Ongeduldige leerlingen kunnen die vrijheid maar moeilijk aan. Een tweede kanttekening betreft de deelname van maar twee leerlingen aan het 'oplossen van het woord'. Aan die wens van leerlingen kan tegemoet worden gekomen door in een volgende les in groepjes van vier *Verboden te zeggen* te doen. In tweetallen worden de verboden woorden bedacht en het andere duo moet dan de woorden oplossen. Qua tijd neemt het niet meer in beslag dan de klassikale versie en toch komt iedereen aan bod. Doordat klassikaal, in een demonstratie, de principes van de werkvorm duidelijk zijn gemaakt, gaat dit qua organisatie soepel.

Begripsverwerving bezorgt docent en leerling een aantal problemen.

Verboden te zeggen geeft leerlingen de mogelijkheid om in hun eigen woorden op een uitdagende, actieve manier begrippen te plaatsen in hun historische context.

Noten

- 1 Begripsverwerving, begripsvorming, begripsontwikkeling, begripsverwerking, begripsbeheersing zijn termen die in de literatuur (zie hieronder bij de noten) van elkaar worden onderscheiden. In de onderwijspraktijk worden ze door elkaar gebruikt.
- 2 Zie hiervoor o.a.:
Haenen, J. & Schrijnemakers, H. (2001). Onderwijs over begripsvorming aan aanstaande docenten geschiedenis. In: Korthagen, F., Tigchelaar, A. & Wubbels, T. *Leraren opleiden met het oog op de praktijk*. Leuven/Apeldoorn: Garant. pp. 89-99. Ook in: *Velon*, jrg. 20, 1999, nr. 1, pp. 20-26.
Drie, J. van (1998). Twee weten méér dan één. Een groepsopdracht gericht op begripsontwikkeling. In: *Kleio*, jrg. 39, nr. 6, pp. 24-28.
Boxtel, C. van (1995). De complexiteit van begripsontwikkeling. In: *Kleio*, jrg. 36, nr. 2, pp. 11-15.
Ankersmit, F.R. (1982). Over geschiedsonderwijs en historische begrippen. In: *Kleio*, jrg. 23, nr. 8, pp. 16-21.
Lorenz, C.F.G. (1982). Grensgevechten zonder grens. In: *Kleio*, jrg. 23, nr. 8, pp. 11-15.
- 3 Nichols, A. (Ed.). (2001). *More Thinking Through Geography*. Cambridge: Chris Kington Publishing. p.72.
- 4 De verleiding is groot om in het begin het werkwoord 'raden' te gebruiken. Daarmee krijgt het gok- en spelement van de activiteit teveel nadruk. Bovendien doet het afbreuk aan de eigenlijke bedoeling: via gestructureerde aanwijzingen en denkvaardigheden een oplossing vinden. Het werkwoord 'oplossen' is een betere benaming.
- 5 'Actief Historisch Denken' is een term die qua omschrijving en kenmerken in de AHD-werkgroep in ontwikkeling is. Op dit moment kunnen we ons vinden in de volgende werkdefinitie: "De leerling(e) hanteert een historische attitude door de (historische) werkelijkheid niet als een vanzelfsprekendheid te aanvaarden, maar te beoordelen – mede – vanuit een historische invalshoek (kennis/begrip van het verleden, historische vaardigheden en benaderingswijzen)."